

Zeitgeist hyvästelee ideologian ja utopian orgiat?*

Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin kirja *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen* julkaistiin alunperin vuonna 1966. Liki kolmekymmentä vuotta myöhemmin Tapio Aittola ja Vesa Raiskila — joista jälkimmäinen on ansiokkaasti suomentanut teoksen — kirjoittavat jälkisanoinaan, että teoksesta "on tullut yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden moderni klassikko, josta eri alojen tutkijat ammentavat alati uusia teoreettisia näkökulmia" (213). Tämä klassikkoasema ei kuitenkaan ole aivan kiistanaton. Toisessa käyttökelpoisessa teoksen suomenkielisessä esittelyssä Risto Heiskala puolestaan katsoo, että Bergerin ja Luckmannin kirjasta "ei koskaan tullut klassikkoa" (Heiskala 1995, 146). Paitsi että Alfred Schütz'in fenomenologisen ajattelun pohjalta ponnistava teos "putoaa koulukuntien ja jopa tieteenalojen väliin", Heiskalan mukaan ikävä kyllä myös "60-luvun kapinan ideologinen luonne selittää osin sen, ettei Bergerin ja Luckmannin teoksen pohjalle syntynyt varsinaista koulukuntaa sen saamasta laajasta julkisuudesta huolimatta." (ema., 147).

Berger itse tarkasteli 25 vuotta teoksen ilmestymisen jälkeen asiaa seuraavasti: "Kirja julkaistiin ja sai laajaa huomiota aikana, joka — kuten nyt on selvää — tarjosi hyvin ohikiitävän mahdollisuuden sosiologian rekonstruoinnille. Kun kirja 1966 ilmestyi, esiintyi laajaa tyytymättömyyttä rakennefunkcionalismin pitkään jatkuneeseen hegemoniaan teorian alalla ja useimpien sosiologiain päivittäisen käytännön ilmentämään kapeaan positivismiin. (...) Jokin uusi olikin ahmaisemaisillaan sosiologian, mutta siinä ei ollut kyse siitä Weberin ja Schütz'in avioliitosta, jota *The Social Construction of Reality* hehkutti. Kyse oli tietysti niistä ideologian ja utopian orgioista, jotka levisivät koko akateemiselle näyttämölle 1960-luvun lopussa, lähes välittömästi kirjamme julkaisemisen jälkeen. Luckmann ja minä emme kumpikaan suhtautuneet mitenkään sympaattisesti

tähän *Zeitgeistiin*, mutta vaikka olisimme sen tehneetkin, meidän tyyppisemme sosiologia ei ollut sitä, mitä kaikki nuo luulotellut vallankumoukselliset etsivät. Kamarimusiikkia ei voi soittaa rock-festivaaleilla." (Berger 1992, 1-2, suom. Heiskala 1995, 146-47)

Lienee siis ehkä aika hiljentyä kuuntelemaan Bergerin ja Luckmannin sanomaa, etenkin kun "tänään tilanne kuitenkin on hieman toinen" (Heiskala 1995, 147).

Kirjan johdannossa käydään lyhyesti läpi tiedonsosiologian kehitystä. Bergerin ja Luckmannin kunnianhimoinen idea on tiedonsosiologian siirtäminen "sosiologisen teorian reunamilta suoraan tieteenalan keskiöön" (28). He kritikoivat perinteistä tiedonsosiologiaa siitä, että sen mielenkiinto on "teorian tasolla kohdistunut tietoteoreettisiin ja empirian tasolla aatehistoriaa koskeviin kysymyksiin" (23). Heidän oman, Schützilta omaksutun paljon laajemman käsityksensä mukaan "arkitiedon, ei aatteiden, pitää olla tiedonsosiologian keskeinen tutkimuskohde. Juuri tästä tiedosta muo-

dotuu se merkityskudos, joka on kaikkien yhteiskuntien olemassaolon edellytys. Tiedonsosiologian tulee siis tutkia todellisuuden yhteiskunnallista rakentumista." (23) Bergerin ja Luckmannin mukaan "sosiologian keskeinen teoreettinen kysymys voidaan muotoilla seuraavasti: Miten on mahdollista, että subjektiiviset merkitykset *muuttuvat* objektiivisiksi tosiasioiksi?" Ajatuksena on näin sovittava yhteen Durkheim ja Weber: "yhteiskuntaa todella luonnehtii objektiivinen esineellisyys, ja yhteiskunta todellakin rakentuu subjektiivisia merkityksiä ilmaisevalle toiminnalle." (28)

Ensimmäinen luku käsittelee arkitiedon perustaa ja metodologiaa on fenomenologinen analyysi. Bergerin ja Luckmannin mukaan "toisten ihmisten subjektiivisia tarkoituksia 'julistavat' objektiivitumat täyttävät jokapäiväisen elämän ja muodostavat sen perustan." (46) Tämä arkimaailma puolestaan jakautuu "rutiininomaisiin vyöhykkeisiin ja alueisiin jotka ovat minulle eri tavoin ongelmallisia" (34). Tähän liittyy samalla se, että "jokapäiväisen elämän tieto jakautuu yhteiskunnallisesti, siis eri yk-

BERGER, Peter L. & LUCKMANN, Thomas. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suom. Vesa Raiskila. Jälkisanat Tapio Aittola ja Vesa Raiskila. Gaudeamus 1994. 255 s.

silöiden ja eri tyyppisten yksilöiden kesken" (57). Kiinnostavaa kyllä, kompetenssien yhteiskunnallista jakautumista tarkastellaan pelkästään tiedollisesti hahmotetun työnjaon kannalta (vrt. myös esim. 95). Berger ja Luckmann sivuuttavat näin tyystin asiaan liittyvän kysymyksen yhteiskunnallisten herruussuhteiden muodostumisesta. Yhteiskuntateoreettisesti tämä on perin naivia verrattuna esimerkiksi Hobbesin ja Locken yhtäläisiä abstrakteille sopimuskonstruktiolle rakentuviin klassisiin teorioihin, joissa valtio ja ihmisen itesäilytyksen aineelliset edellytykset nousevat aivan toisella terävyydellä esiin.

Näiden ongelmien taustalla on se, että schutzilaisessa tiedonsosiologiassa on kyse "jälleen eräästä salavihkaisesta paluusta Objektiviisen Hengen alueelle", kuten Stuart Hall (1978, 19) asian muotoilee. Tosin tässä konseptiossa objektiivinen maailma ei ole yhden ainoan Hengen tuotetta vaan peruskuvion intersubjektiivinen kehittäminen edellyttää — kuten tulemme huomaamaan — ainakin kahta itseään 'objektivoivaa' tajuntaa. Hall huomauttaa myös (ema., 20-21), että Shutz samoin kuin häntä seuraavat Berger ja Luckmann vievät 'tiedonsosiologian' sikäli huippuunsa, että heidän konseptiossaan ei enää pohdita 'yhteiskunnallisen tiedon' ja sosiaalisten suhteiden välisiä yhteyksiä, vaan sosiaaliset suhteet itsessään liudentuvat (arkiseksi ymmärretyksi) 'tiedoksi'.

Toisen luvun aiheena onkin kehitellä yhteiskunta objektiivisena todellisuutena lähtemällä Robinson Crusoen ja Perjantain sijasta yksinkertaisesti A:sta ja B:stä. Mistä heidän 'ulkoistamansa' merkitykset ovat peräisin, on arvoitus. Joka tapauksessa Bergerin ja Luckmannin teoriafiktiossa instituutioiden perusta voidaan nähdä näiden kahden täysin epäyhteiskunnallisen yksilön vastavuoroisessa toiminnan tyyppitelyssä. Tähän prosessiin liittyvä totunnaistuminen vapauttaa samalla "yksilön alituisen valitsemisen ikeestä ja saa aikaan psykologisen helpotuksen" (66).¹ Bergerin ja Luckmannin mukaan "prosessia, jossa ihmisen toiminnan ulkoistetut tuotokset saavuttavat objektiivisuuden luonteen, voidaan kutsua objektiivitumiseksi" (73). Alkuperäistä kuviotaan Berger ja Luckmann kehittelevät pidemmälle "kuvittelemalla, että A ja B saavat lapsia" (71), minkä he katsovat johtavan instituutioiden vakiintumiseen.

Berger ja Luckmann työstävät — tai tarkemmin sanottuna tylsistyttävät — tässä yhteydessä myös teoksen kirjoittamisajankohtana muodokasta ja radikaaliksi koettua vieraantumisteemaa. Objektivoitumista yleensä he nimittäin erottavat sellaiset objektiivitumat, jotka "koetaan" (103) ihmisen toiminnasta riippumattomiksi. Niissä on kyse reifikaatiosta, jota ilmeeneen etenkin "lajin- että yksilönkehityksen varhaisvaiheissa" (105). Jos tämä ei vielä helpottanut kirjaa 1900-luvun jälkipuoliskolla käsissään pitävän oletettavasti aikuisen lukijan oloa, Berger ja Luckmann lisäävät, että reifikaatio on ymmärrettävä "tietoisuuden kokemusmuodoksi" (105). Niinpä esimerkiksi Aitolta ja Raiskila tulkitsevat reifikaation "epäreflektiiviseksi ja sinänsä 'normaaliksi' objektiivituneen maailman ylläpitämisen

muodoksi" (223). Kyse ei siis ole jotenkin itsessään ongelmallisista yhteiskunnallisista suhteista vaan vaivasta, joka näyttäisi häviävän annoksella positiivista refleksiivistä ajattelua.

A:n ja B:n lapsien myötä syntyy myös tarve legitimoida instituutioiden maailma, sillä seuraavan sukupolven täytyy kokea instituutiot omikseen.² Kuvaan astuvat roolit: "roolityyppistöjen rakentaminen on käyttäytymisen instituutioitumisen välttämätön rinnakkaisilmiö". (87) Kirjoittajien oman tiedonsosiologia-konseption rajoilla liikutaan toteamuksessa, että "esittämisenä roolien ansiosta yksilö johdatetaan yhteiskunnallisesti objektivoitun tiedon eri alueille. Kyse ei tällöin ole pelkästään tiedosta kapean kognitiivisessa merkityksessä vaan myös normeista, arvoista ja jopa tunteista." (90, vrt. myös 205) Tässä alun suvereeni itseään ulkoistava ja epäyhteiskunnallinen yksilö alkaa purkautua tavalla, joka tuo mieleen esimerkiksi Althusserin tai Bourdieun kehittelyt.

Kolmas luku käsitteleeekin juuri yhteiskuntaa sisäistämisen kautta toteutuvana "subjektiivisena todellisuutena". Berger ja Luckmann korostavat primaarisosialisaation merkitystä ja nojaavat paljolti G.H. Meadin kiinnostaviin ideoihin. Sekundäärisosialisaatio puolestaan on instituutioihin liittyvien 'osamaailmojen' sisäistämistä. "Tärkein todellisuutta ylläpitävä mekanismi" on arkinen keskustelu ja siihen sisältyvät implisiittiset tilanteenmäärittelyt (172). Onnistuneella sosialisaatiolla Berger ja Luckmann tarkoittavat "korkeaa symmetriaa objektiivisen ja subjektiivisen todellisuuden (ja tietenkin myös identiteettien) välillä" (185). Kuten Berger on aiemmin muotoillut, tässä suhteessa "vain sisäistämisen ymmärtäminen tekee tajuttavaksi sen uskottoman tosiasian, että ulkoinen kontrolli yleensä pääsääntöisesti toimii useimpien ihmisten suhteen yhteiskunnassa. Yhteiskunta ei vain kontrolloi liikkeitämme, vaan myös muovaa identiteettimme, ajatuksemme ja tunteemme." (Berger 1963, 140)

Sikäli kuin sosiologia kykenee avaamaan näkyvän tähän "nukketeatteriin", se avaa harrastajille tien "kohti vapautta" (emt., 199), jossa "herkkäuskaisen konformismin" vaihtoehdoksi nousevat "kyynisyys" ja Bergerin itsensä suosittama asennevaihtoehto, jossa yhteiskunta koetaan "pohjimmitaan komediaksi" (emt., 184-85). Sikäli kuin sosiologian eksplisiittiseksi ohjelmaksi kohotetaan "sopeutuminen", joka "tarkoittaa kiihkoilun lopettamista" (Noro 1993, 99), tällainen asennoituminen tarjoaa varmasti entistä varteenotettavamman sopeutumisen kokemistavan myös 'postmodernissa'.

Bergerin ja Luckmannin kirjan keskeinen teema on "ulkoistamisen, objektivaation ja sisäistämisen jatkuva dialektinen prosessi" (147). He tosin toteavat, että "käsitys yhteiskunnallisen todellisuuden ja yksilön historiallisen olemisen dialektiikasta ei ole mitenkään uusi. Voimallisimmin sen toi moderniin yhteiskuntafilosofiaan tietenkin Marx." Bergerin ja Luckmannin mukaan tutkimuksen täytyy kuitenkin "edetä dialektisen prosessin tarkentamiseen ja täsmentämiseen sellaisessa käsite-

järjestelmässä, joka on yhdenmukainen suurten sosiologisten traditioiden kanssa". (209) Tuloksesta voi todeta, että tämä pyörän uudelleen kehiteily muoto ei oikein ota pyöräkseen: arvoitukseksi jää se 'dialektiikka', millä kirjan loppupuolen 'säistämisestä' läpikäynyt ihminen liittyy yhteen alun epäyhteiskunnallisen mutta itseään ja merkityksiään suvereenisti ulkoistavan ihmisen kanssa.

Ideologiateoreettisesti kiinnostavissa teemoissa liikutaan myös Bergerin ja Luckmannin todetessa, että eri instituutioihin ja rooleihin hajautuneessa yhteiskunnassa "eri merkitysten kokonaisvaltaisesta yhteensovittamisesta tulee ongelma" (96). Eriytyneiden merkitysmaailmojen vastapainoksi tarvitaan "yhteisliittäviä merkityksiä, jotka kattavat koko yhteiskunnan ja asettavat yksilön pirstoutuvan sosiaalisen kokemusmaailman kaikenkattavaan objektiivisesti merkitykselliseen viitekehykseen", ts. tarvitaan yhtenäinen "merkitysuniversumi" (99).³

Göran Therbomin klassisen teesin mukaan *ideologinen yhteisö* ja *markkinat* ovat jälki- klassisen ei- marxilaisen yhteiskuntatieteen kaksi kohtiota (1976, 424). Näistä sosiologian alaa on ollut juuri edellinen: pyrkimys hajanaisen yhteiskunnan koossapitämiseen yhteiseksi koettujen arvojen, normien ja merkitysten avulla. Ne kun ovat välttämätön vastavoima markkinoiden egoismille. Kaiken markkinapuheen keskellä myös sosiologien lienee aika terästäytyä ja hinata lippu salkkoon!

Berger ja Luckmann erottavat analyyttisesti neljä legitimaatioasoa (109- 19). Ensimmäisessä on yksinkertaisesti kyse kielellisten objektivaatioiden järjestelmästä. Toinen sisältää käytännönläheisiä selitysmalleja kuten sananlaskut, moraali ohjeet ja kansanviisaudet. Kolmas taso koostuu eriytyneistä teorioista. Neljännen tason muodostavat varsinaiset symboliuniversumit, jotka pyrkivät luomaan järjestystä 'kaikenkattavien' myyttisten, uskonnollisten tai aatteellisten traditioiden avulla. Kuitenkin jokainen symboliuniversumi on alun alkaen ongelmallinen ja niinpä kyse onkin pikemminkin niiden ongelmallisuuden asteesta (121- 22).

Mikäli käyvästä symboliuniversumista käydään intresidonnaista kamppailua, kyse on ideologioista (140- 41). Sitä vastoin vakiintuneet merkitysuniversumit, kuten kristinuskon keskiajalla, eivät ole ideologisia. Bergerillä ja Luckmannilla ideologia siis häviää muuttuessaan itsestäänselvyydeksi. Eräästä näkökulmasta he tulevat tässä esittäneeksi syvällisemmän ajatuksen kuin mitä ovat itsekään ymmärtäneet. Louis Althusserin mukaan (1984, 127) ideologialle on nimittäin juuri ominaista, että se tuottaa 'itsestään- selvyyksiä'.

Bergerille ja Luckmannille ideologiassa on yhtä kaikki kyse menneisyyden ilmiöstä, sillä "useimmat modernit yhteiskunnat ovat pluralistisia. Niillä on toisin sanoen kaikille yhteinen ja selvänä pidetty ydinuniversumi ja ja erilaisia osauniversumeja, jotka ovat mukautuneet keskinäiseen rinnakkaiseloon." Niinpä nykyelämän auvoa kuvaa, että "suoranainen ideologioiden välinen konflikti on korvautunut vaihtelevalla keskinäisellä suvait-

sevuudella ja jopa yhteistyöllä". (142)

Vihdoin suomeksi luettavissa olevasta Bergerin ja Luckmannin "ideologioista puhdistetusta tiedonsosiologiasta" (Soeffner 1992, 477) riittää siis kaikella todennäköisyydellä ammennettavaa valppaasti aikaansa seuravalle suomalaiselle yhteiskuntatieteelle.

Juha Koivisto

Viitteet

1. Berger ja Luckman nojaavat tässä Arnold Gehleniin, joka sivumennen mainiten kehitteli samaisesta ajatuksesta subitiiniin perustelun fasismille (ks. Klinger 1989).
2. Behrens (1979, 158) kiinnittää huomiota tässä kohdin tapahtuvaan yhteiskunnallisten konfliktien palauttamiseen sukupolvikonflikteiksi.
3. Tässä kohdin Bergerin ja Luckmannin alkuesimerkinä toimii miehen (A), bi- naisen (B) ja lesbonaisen (C) muodostama ryhmä, jossa — orgioista kun on jo ollut puhe — miestä "askarruttaa suhde johon hän vielä ei ole osallistunut" (97).

KIRJALLISUUS

- Althusser, Louis (1984) Ideologiset valtiokoneistot. Helsinki— Tampere: Kansankulttuuri— Vastapaino.
- Behrens, Manfred (1979) Die ideologische Konstruktion der gesellschaftlichen Wirklichkeit bei Berger/Luckmann. Teoksessa Projekt Ideologie- Theorie (PIT): Theorien über Ideologie. Berlin: Argument- Verlag, 154- 165.
- Berger, Peter L. (1963) Invitation to Sociology. Harmondsworth: Penguin 1985.
- Berger, Peter L. (1992) Reflections on the Twenty- Fifth Anniversary of "The Social Construction of Reality". Perspectives 15(1992):2, 1- 4.
- Hall, Stuart (1978) The Hinterland of Science: Ideology and the "Sociology of Knowledge". Teoksessa Centre for Contemporary Cultural Studies: On Ideology. London Hutchinson, 9- 32.
- Heiskala, Risto (1995) Sosiaalinen konstruktivismi. Teoksessa R. Heiskala (toim.): Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 146- 172.
- Klinger, Gerwin (1989) Freiheit als "freiwillige Aufgabe der Freiheit". Teoksessa W.F. Haug (toim.): Deutsche Philosophen 1933. Hamburg- Berlin: Argument- Verlag, 188- 218.
- Noro, Arto (1993) Postfranzenia. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Soeffner, Hans- Georg (1992) Rekonstruktion statt Konstruktivismus. 25 Jahre "Social Construction of Reality". Soziale Welt 43(1992):4, 476- 481.
- Therborn, Göran (1976) Science, Class and Society. London: NLB.